

**NIYÂZÎ-İ MISRÎ'NİN TEVHÎDİNDEKİ TASAVVUFÎ KELİME ÖRÜNTÜSÜNÜN
YORUMU VE ŞİİRİN TAHLİLİ**

**INTERPRETATION OF ISLAMIC MYSTICISM WORDS SYSTEM IN THE NIYAZI-I MISRÎ'S
TEVHID POET AND HIS TEVHID ANALYSIS**

Yrd. Doç. Dr. İdris KADIOĞLU

Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi

lebib@dicle.edu.tr

ÖZ

Bir edebiyat terimi olarak tevhid, Allah'ın varlığı, birliği ve yüceliğinden bahseden nazım türüdür. Tevhidler, genelde kaside nazım şekliyle yazılır. Kasidelerde esas olan övgüdür. Medih ve hamd duygusunu dile getirmek için, şair, şiirine önce tevhidle başlar. Tevhid türü, İslamiyetin kabûlünden sonra, klasik Türk edebiyatı manzum eserlerinin vazgeçilmez konularından biri olmuştur. Şairin övgüyle söz ettiği ve yücelttiği en değerli varlık Allah'tır. Şair, bilinçli bir şekilde yaratıcıyı överek şiire başlar. Sonra tedricen diğer sevgilileri de överek şiirlerine devam eder. Klasik edebiyatımızın manzum eserlerini anlamak, şairlerin şiirlerini yorumlamak için önce onların inanç dünyasını ve felsefesini öğrenmek gerekir. Tevhid türü; hem şairin fikrî hayatını, hem yazıldığı dönemin yaşantılarını, hem de o dönemde oluşan edebiyatın kıymet hükümlerini yansıtan edebî metinlerin başında gelmektedir.

Bu çalışmada, 17. yüzyıl tekke tasavvuf edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biri olan Niyazi-i Mısri'nin tevhid türündeki şiiri üzerinde durulmaktadır. Önce Niyazi-i Mısri'nin hayat hikâyesine kısaca yer verilmektedir. Özellikle tasavvufî perspektiften bakılarak tevhid nedir? Sorusuna cevap aranmaktadır. Türk edebiyatında tevhidler konusunda yapılan araştırmalar incelenmekte ve bunlar arasında Mısri'nin tevhidinin yeri ortaya konulmaktadır. Sonra, Niyazi-i Mısri'nin tevhid şiiri şekil ve içerik yönünden incelenmekte, inceleme sonucunda eserle ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır. Buna göre; mutasavvıf bir şair olan Mısri, yazdığı şiirde, tasavvuf felsefesinin temelini oluşturan varlığın birliği inancını sorgulamaktadır. Şair, bu şiirde mülk ve melekût âlemini mütalaa etmektedir. O, evrendeki zahiri ikilemlerin ve zıtlıkların sınırlarını keşfettiğini, celâlî ve cemâlî tecellileri müşâhedeyle ikilikten kurtulup, birlikteki lezzeti tattığını, kendine has bir tarzda ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kesret (çokluk), vahdet (birlik), karşıtlık, birliğin kaynağı, Allah'ın sıfatları, tecelli (yansıma), müşâhede.

ABSTRACT

As a literature concept tevhid is a type of verse that mentions the being, unity and greatness of Allah. Tevhids in general are written in the form of kasida. Praise is the essence of kasidas. In order to express praise and thanksgiving feelings the poet starts his poem with tevhid. After the acceptance of Islam, tevhid became one of disposable topics of classic Turkish literature verse works. Allah is the most praised and glorified existence by the poet. The poet consciously starts the poem by praising the creator. Later, gradually he continues the poem by praising the other lovers as well. In order to understand the verse works of our literature and interpreter them it is a priority to learn their belief world and philosophy. Tevhid type is a leading literature text that reflects the thinking life of the poet, the life during which the poem was written, as well as the value judgments that formed at that time.

In this study, as one of the important personality of 17. century tekke Sufism Niyazi-i Mısri's tevhid type poet is elaborated. First Niyazi-i Mısri's life is given briefly. An answer is sought especially from the Sufism perspective of what is tevhid? Tevhid studies in turkish literature are examined and the place of Mısri's tevhid among these is revealed. Later, Niyazi-i Mısri's tevhid poem is examined in terms of form and content and after the examination assessments related to the work are made. According to this, as a poet of sufism, he questions the unity of being that constitutes the base of sufism philosophy. The poet, in this poem, ponders property and melekut

worlds. He expresses in his own way the exploration of obvious dilemmas and opposites, the emancipation from dilemma through observation of celali and cemali and tasting the flavor of unity.

Key words: abundance (kesret), unity (vahdet), opposite, source of unity, Allah' attributions, reflection, observation.

1. Niyâzî-i Mısrî Kimdir?

Mehmet Niyazî, II. Osman devrinde, 1027 / 1617 yılında **Malatya'da** doğmuştur. Babası Ali Çelebi, Nakşibendî tarikatı mensubudur. Buna rağmen Niyazî, henüz 21 yaşında genç bir vaiz iken Halvetî tarikatı şeyhi Malatyalı Hüseyin Efendi'ye intisab etmiş, Kadirî bir mutasavvıftan istifade etmiştir. Bu yönden feyz alabileceği, kabiliyetini geliştirebilecek kişileri kendi tercihleriyle seçtiği söylenebilir.

Diyarbakır ve Mardin'de mantık ve kelim okumuş, o zamanlar hocası yalnız Mısır'da bulunan "**Miftâhu 'Ulûmi'l-Gayb**" (*Gayb İlimleri Anahtarı*) ilmini öğrenmek üzere Mısır'a gidip Ezher Camii civarında Kadirî bir şeyhe intisap etmiştir. Şeyhi ona "*Zahir ilim talebinden tamamen vazgeçmedikçe tarikat ilmi sana açılmaz*" dediği için niyaz ile Allah'a istihare ettiğini, rüyasında **Abdülkadir-i Geylanî** hazretlerinin **Niyazî'ye** nasibinin bu şehirde olmadığını ve Anadolu tarafını işaret ettiğini, *Mevâidu'l-irfân* (İrfan Sofraları) adlı eserinde anlatmaktadır. Bunun üzerine şeyhinden izin alıp Mısır'dan ayrılır, Anadolu yoluyla İstanbul'a gelir. **Sokullu Mehmet Paşa** medresesinde bir hücrede irşada başlar (1646).

İstanbul'dan Bursa'ya gidip orada **Ulu Cami** yakınındaki medresede oturan Niyazî-i Mısrî, yine bir rüya üzerine Uşak'a giderek **Ümmi Sinan** halifelerinden **Şeyh Mehmed'e** intisab eder. Şeyh **Ümmi Sinan** ile Elmalı'ya giderek onun dergahında imamlık, hatiplik ve şeyhinin oğluna öğretmenlik yapar. Kırk yaşına ulaştığında **Mısrî, Ümmi Sinan'dan** hilafetini alarak irşada başlar. İşte onun mücadele hayatı bundan sonra başlar.

1669 tarihinde **Bursa'ya** gelir. Bursa'da Ulu Camii civarında bir hücrede irşad, camide va'zlara devam eder. Bir yandan da geçimini temin ve yoksullara yardım maksadıyla mum yapıp satar. **Abdal Çelebi** adlı bir tüccar **Niyazî'ye** bir dergah yaptırır. **Hacı Mustafa** adlı birinin kızı ile evlenir. Bir kız çocuğu olur.

Sadrızam **Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşanın** daveti üzerine **Edirne'ye** giden **Niyazî**, cifre dayanarak bazı sözler söylediğinden 1087 (1673)'te Rodos'a sürülür. Dokuz ay sonra affedilerek **Bursa'ya** tekrar döner. 1677'de Rusya seferi için halkı cihada davet etmek amacıyla 300 kişilik bir derviş grubuyla **Edirne'ye** geçer. **Selimiye Camii'ndeki** bir hutbesinden dolayı bu kez **Limni Adası'na** sürgün edilir. İki sene sonra affedilmesine rağmen dönmez ve Limni'de Mısrî dergâhını kurar. On beş yıl sonra tekrar **Bursa'ya** gelir.

Padişah **II.Ahmed'in** Niyazî'yi çok sevdiği bilinmektedir. **Niyazî-i Mısrî'nin** padişaha, iş başında bulunan hainleri keramet ile birer birer haber vereceği şayiası, devlet adamları arasında telaş uyandırır. Sadrızam Bozoklu **Mustafa Paşa, Mısrî Efendi'nin** duasını almak isteyen ve sonra sefere çıkılmasını münasip gören **II. Ahmed'i**, bu zat geldiği takdirde büyük bir fitne zuhur edeceği yolundaki telkinleriyle fikrinden vaz geçirir. **Niyazî**, bir gün va'z etmek üzere Selimiye Camii'ne geldiğinde, halk caminin etrafını almış, kalabalıktan içeriye girilemez olmuştur. Bu durum karşısında Sadrızam, karışıklık çıkacağı bahanesiyle **Niyazî-i Mısrî'nin** Limni'ye gönderilmesi hususunda padişaktan bir ferman alır. Mısrî, tekrar Limni'ye sürülür (1693). Orada, bir müddet sonra 20 Recep 1105 (16 Mart 1694)'te, 78 yaşında vefat eder.

Eserleri, Divan, Mecmua-i Kelimat-ı Kudsiyye, Mecmua-i Şeyh Mısrî Efendi, Risale-i Es'ile Ecvibe-i Mutasavvıfane, Ta'birâtü'l-Vâkı'ât, Risale-i Vahdet-i Vücut, Risale-i Hızriyye, Risale-i Eşrâtu's-Sâ'at, Risale-i Arşîyye, Risale-i Tevhid, Risale-i Haseneyn, Fatıha Tefsiri, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, Esmâ-i Halvetiyye, Mevaidü'l-irfan, Kaside-i Bürde Tesbi'i, Mektubat.

Mısrî'nin *Dîvanı*, tekke tasavvuf edebiyatımızın şaheserlerinden biridir. Eserdeki şiirler şairin tasavvufî görüşlerini yansıtır. Bu yüzden özellikle tarikat mensupları tarafından çok okunmuş, hatta divandaki şiirlerin çoğu bestelenerek yıllarca tekkelerde coşkuyla söylenmiştir. İncelediğimiz tevhid kasidesi bu dîvandır. Şairin divanı dışındaki eserlerinde de çoğunlukla dini tasavvufi konulara yer

verilmiştir. (Niyazi-i Mısırî hakkında geniş bilgi için bk. Aşkar, (1998); Çeçen, (2006); Doğramacı, (1988); Erdoğan, (1995), (1988); Gölpinarlı, (1972); Kara, (1994); Kavruk, (2003), (2004).

2. Tevhîd Nedir?

Kelime anlamı, ‘birlik’, ‘birlemek’dir. Allah’ın varlığını, birliğini, tüm yetkin niteliklerin kendisinde toplandığını, eşi ve benzeri bulunmadığını bilmek ve buna inanmak demek olan **tevhid**, en özlü biçimde “lâ ilâhe illallâh” (Allah’tan başka ilah yoktur) cümlesiyle ifade edilir. Bu nedenle bu cümleye tevhid kelimesi (kelime-i tevhid) denir. Kelime-i tevhid; “Tek ilahtan başka kulluk edilecek başka bir ilah yoktur. O tek olan ilah da, şeriki olmayan yüce Allah’tır. Çünkü ibadete layık olan, ancak odur” manasındadır.

Bir edebiyat terimi olarak, yaratıcının birliğini ve ululuğunu anlatan şiirlere **tevhid** denir. Genellikle kaside biçiminde yazılırlar. Tevhidde yaratıcının büyüklüğü, sıfatları, kudretinin sonsuzluğu, tasvir ve hayal edilebilen şeylerden soyutlanması, hiçbir şeyin ona eş ve benzer olamayışı, bütün kudret ve ilimlerin ona ait oluşu gibi özellikler sanatlı bir dille anlatılır. İsim, sıfat, fiil ve şe’nleriyle bu tarafta tecelli eden yaratıcı karşısında kulun acizliği vurgulanır.

Mutasavvıfların tevhit anlayışına göre; *tevhîd-i ef’âl*, *tevhîd-i sıfat*, *tevhîd-i zât* olmak üzere tevhidin üç mertebesi vardır. Tevhîd-i ef’âl, kâinatta Allah’tan başka gerçek bir müessirin olmadığı hakikatine ulaşarak bütün hareketlerin kaynağı olarak onu bilmek ve ona tevekkül etmektir. Tevhid-i sıfat, küllî ilim, irade ve kudret sahibi olarak Allah’ı bilmek, cüzî ilim, irade ve kudretleri Allah’ın mutlak kudreti içinde yok etmek, her kemâlî onun nurunun cilvesi, yansıması olarak kabul etmektir. Tevhid-i zât, Allah’ta fânî olmak, yok olmak demektir. Mutasavvıfların *fenâ fillâh*, *bekâ billah* terimleriyle açıklanabilecek bir mertebedir. Bu mertebede bütün ibare ve işaretler yok olmuştur.

Allah’ın zât, sıfat ve fiillerinden bahseden tevhid, bu yönüyle kelâm ilminin en önemli konularından biridir. İslâmın kabulünden sonra, tevhid yazma geleneği Türk edebiyatında da görülmektedir. Özellikle övgü şiirleri olarak bilinen kasîde şeklindeki şiirlerin başında tevhitler yer alır. Allah’ın varlığına ve birliğine inanan sanatkâr, kulluk bilinciyle ilk önce methedilmesi gereken en büyük zât olarak Allah’ı görür. Bu, şairlerdeki dinî hassasiyetin ve estetik anlayışın bir göstergesidir.

3. Türk Edebiyatındaki Tevhidler ve Mısırî’nin Tevhîdi

Türk edebiyatında tevhidler konusunda en kapsamlı çalışma, Ali Nihat Tarlan tarafından yapılmıştır. Tarlan’ın “*Divan Edebiyatında Tevhidler*” (Tarlan, 1936) adlı çalışması dört fasikülden oluşmaktadır. İlk iki fasikülden zahiri şeriata uygun olarak yazıldığı ifade edilen altı tevhid manzumesi kısmen tahlil edilmiştir. Üçüncü fasikülden şekil ve mevzuya göre tevhid tasnifi yapılmıştır. Buna göre; tevhidler önce şekil bakımından *nazım* ve *nesir* olarak iki gruba ayrılmış, manzum olan tevhitlerin genelde kasîde şeklinde yazıldığına dikkat çekildikten sonra, mesnevi, terci ve terkiib-bend, gazel, kıta, rubai şekillerinde de tevhid yazıldığı belirtilmiştir. Konu bakımından da bir tasnife tabi tutulan tevhidler, şeriat esaslarına göre yazılanlar ve tasavvufî esaslara göre yazılanlar olarak önce iki gruba ayrılmış, tasavvufî tevhidler de umûmî ve husûsî olarak iki grupta incelenmiştir. Ahmedî, Şeyhî, Fuzûlî, Cem, Mihrî, Lamî ve Nabi’nin tevhid kasideleri birinci grupta; Niyazi-i Mısırî ve diğer tekke, tasavvuf erbabının şiirleri ikinci grupta değerlendirilmiştir.

Bu tasnife göre Mısırî’nin tevhidi, *umumî tasavvuf tevhidleri* arasında mutalaa edilebilir. Bunun yanında Tarlan’ın belirttiği gibi, belli tarikatlerin husûsî terminolojilerini ifade eden tevhidler de vardır ki, Nesimi’nin tevhidi bunlardan biridir.

Türk Edebiyatında Tevhidler adlı antoloji türündeki çalışmada İsen ve Macit (İsen, 1992, 14) şekil açısından tevhitlerdeki müştereklik konusunda şu tespitlerde bulunur:

- “Kelime-i tevhîd”in redif olarak kullanıldığı şiirler: Ahmedî, Cem ve Mihrî Hatun’un,
- “peydâ” redifli şiirler: Usûlî ve Niyazi-i Mısırî’nin,
- “eyledin” redifli şiirler: Muhibbî, Zâtî ve Yenişehirli Avnî’nin,
- “â” sesinin kafiyeyi teşkil ettiği şiirler: Nâbî ve Fuzûlî’nin şiirleri.

Bunlar arasında Usûlî (öl.1538) ve Niyazî-i Mısrî'nin (öl. 1694) tevhid şiirleri hem şekil hem de konunun ele alınışı bakımından müştereklik arz etmektedir. Her iki şiir de aynı vezin ve kâfiyeyle yazılmış, her iki şiirde de *vahdet-i vücud* fikri ve *tecellî* konusu işlenmiştir. Usûlî'nin şiiri:

Vücûd-ı mutlakın bahri ne mevci kim eder peydâ

Enelhak sırrını söyler eger mahfî eger peyda

Matları ile başlarken, aynı manayı Mısrî daha belirgin bir şekilde tevhidinde şöyle dile getirir:

Zihî kenz-i hafî k'andan gelür her var olur peydâ

Kimi zulmet zuhûr ider kimi envâr olur peydâ

Tevhidlerde genelde konu üç bölümde ele alınır. Birinci kısımda yaratıcının selbî ve subûfî sıfatlarından bahseden şair, ikinci kısımda yaratıcının kainattaki tecellilerini şiire yansıtır. Beşeri aczin ve korkunun heyecanının dile getirildiği üçüncü kısım ise münacattır. Tasavvuf felsefesinin terennüm edildiği tevhidlerde bu tasnife pek riayet edilmediğini söyleyebiliriz. Mısrî'nin tevhidi bunun tipik örneklerinden biridir. Mısrî, manzumenin tamamında *kudretin kainattaki tecellileri karşısında sanatkarın hayretini ifade etmekten başka çaresinin olmadığını* haykırmak ister. O, her şeyin canlı olduğunu müşahade eder. Her şey adeta umumî bir bestenin perde perde yükselen veya alçalan bir nağmesidir.

Mısrî'ye göre;

1. Kainatta tecellî eden her şey perde arkasındaki *kenz-i hafî*'nin bir yansımasıdır. Aşk-ı hakikîye erişmeyen bir kimse perde arkasını göremez.
2. Keşif, aşkın verdiği bir güçtür ve insanı gerçeğe erdirtir.
3. Âşık, ilâhiyetin kalbe tecelli etmesiyle kainatın manasını keşfeder.
4. Kainatın dış görünüşü *kesret*tir, perdenin arkasına vahdet hazineleri gizlidir.
5. Kainat, bir olan Allah'ın *celâl* ve *cemâl* tecellîsinden ibarettir.
6. Marifetullaha erişen kişi birliğin zevkini alır, ikilikten kurtulur.

Genelde Vahdet-i vücud, tecellî, tevhid konularını anlayabilmek, özelde ise Niyazî-i Mısrî'nin Tevhid şiirini çözümlenebilmek için öncelikle **Kenz-i hafî**, **Kesret âlemi**, **Celâl**, **Cemâl** terimlerinin izah edilmesi gerekir.

Kenz-i hafî: Kelime anlamı “gizli hazine” demektir. Tasavvufta, “gaybda gizli olan ahadiyet hüviyeti” anlamındadır. Bu hüviyet, mahiyeti meçhul en gizli şeydir. “küntü kenzen mahfiyyen...” diye başlayan hadis-i kudsiyi şairler yeri geldikçe şiirlerine konu etmişler, hadisten iktibas yoluyla “kenz-i hafî”, “kenz-i mahfî”, “küntü kenz” ibarelerini kullanmışlardır. Bursalı İsmail Hakkı'nın bu hadisi açıklayan “kenz-i mahfî” adlı bir eseri vardır. Zâtî, bir beytinde “Allah'ın insanları ve cinleri yaratması abes değildir. O, kendini bildirmek için gizli hazinelerini ortaya çıkardı” diyerek “kenz-i mahfî”ye gönderme yapmıştır:

Kendini bildirmek için kenz-i mahfî etdi zuhûr

Etmeydi var hazret-i Hak cinn ile insanı abes (Zâtî)

Kesret âlemi: Kesret, çokluk, bolluk anlamında bir kelime olup, tasavvufta, vahdetin zıddıdır. Âlem ise kâinatı, yani tüm yaratılmışları kapsar. Tasavvufta çok çeşitli âlem kavramları ve tarifleri vardır. Kesret âlemi, içinde dünya âleminin de bulunduğu mevcûdat, mahlûkat, şehâdet ve mülk âlemlerinin tamamını içine alan çokluk âlemidir. Bu manada on sekiz bin âlemden söz edilmektedir. Şu içinde yaşadığımız dünyâ, görünen madde âlemidir. Görünen âlemlerden başka ahiret âlemi, gayb âlemi, emir âlemi, melekût âlemi, ruhlar âlemi, ulvî âlem, hayâl âlemi gibi âlemler kesret âlemlerinin dışındadır. Mutasavvıf, kesrette vahdeti görme yeteneğine sahip olduğu için onun nazarında kesret âlemi denizin dalgaları gibidir. Nasılki, deniz dalgaları çokluğuyla beraber denizin birliğini gösterirse, mevcûdatın çokluğu, bolluğu da Allah varlığının çeşitli tezâhürleri olarak onun varlığını ve birliğini ispat etmektedir.

Celâl: Allah'ın kahr ve gazabına delâlet eden isim ve sıfatları için kullanılan bir tasavvuf terimi. Mutasavvıflar Allah'ın isim ve sıfatlarını **celâl** ve **cemâl** olmak üzere ikiye ayırır ve iki türlü **zuhur ve tecellî**den bahsederler. Allah'ın kahr ve gazabına delâlet eden isim ve sıfatlarını celâl, lütuf ve rızâsına delâlet eden isim ve sıfatlarını da cemâl tabiriyle ifade ederler. Perdelenme ve izzet celâlin özelliği

olduğundan celâlde Hak açısından yücelik ve kakhâriyet, kul açısından boyun eğme ve heybet hissetme söz konusudur. Bu tür isim ve sıfatlara sahip olması itibariyle Allah'a **celîl** ismi verilmiştir. Eğer Hak bir kimseye ihsan, lütuf, rahmet, iyilik, yakınlık, rızâ ve nûrâniyet, sevgi ve kerem gibi sıfatlarıyla tecelli ederse o kimse cemâl sıfatlarını temaşa halinde bulunur; izzet, kibriyâ, kahr, cebr, gazab ve kudret gibi heybet ve azamet sıfatlarıyla tecelli ederse bu tecelliye mazhar olan kişi celâl sıfatlarını temaşa eder. İlim, kudret, halk ve kayyûmiyyet gibi Allah'a mahsus sıfatları seven ve kâmil marifete özlem duyan bir kimse kemâl sıfatlarını temaşa halinde bulunur. Cemâl sıfatı neşelenme, celâl sıfatı fâni olma, kemâl sıfatı sevme sonucunu verir. Celâl sıfatları sâlik üzerinde heybet, cemâl sıfatları üns tesiri meydana getirir. Celâlin sonucu korkma, sıkılma ve üzülmeye, cemâlin sonucu ümitlenme, rahatlama ve sevinmedir. İbnü'l-Arabî Kur'an'dan verdiği örneklerle âlemdaki her şeyin celâl ve cemâle bağlı olarak bir müteakabiliyet içinde olduğunu göstermeye çalışmıştır. Meselâ, "Allah'ın azabı şiddetlidir" âyeti (*el-Bakara 2/165, 196, 211*) celâli, "Allah tövbeleri kabul eder" âyeti ise (eş-Şûrâ 42/25) cemâli ifade eder. Kâmil insanlarla velîler Allah'ın celâl ve cemâl tecellîlerini aynı derecede gönül rahatlığıyla karşılar, "lutfun da hoş, kahrın da hoş" der, tam bir rızâ ve teslimiyet hali içinde bulunurlar. Zira bunların ikisi de aynı kaynaktan ve özden gelir, zât mertebesinde hepsi birdir. (DİA, C. 7, s. 240)

Cemâl: Allah'ın lütuf ve rızâsına delâlet eden isim ve sıfatlarını ve O'nun mutlak güzelliğini ifade etmek için kullanılan bir tasavvuf terimi. Mutasavvıflar Allah'ın lütuf ve rızâsını gösteren sıfatlarını **cemâl** tabiriyle ifade etmişlerdir. Kâşânî cemâli, Hakk'ın, zâtı (vechî) ile zâtına tecelli etmesi olarak tanımlar. Abdülkerîm el-Cîlî'ye göre zuhuru şiddetli olan her cemâl celâl adını alır. İlk zuhuru itibariyle celâle de cemâl denir. Bu yüzden celâlsiz cemâl, cemâlsiz celâl yoktur. Yaklaşma ve açılma cemâlin özelliği olduğundan burada Hak açısından lütuf ve rahmet, kul açısından neşe ve üns söz konusudur. Mutasavvıflar bu anlamdaki cemâli manevî ve sûrî (maddî) olmak üzere iki şekilde ele almışlardır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin ifadesiyle güzel (cemîl) olan Allah âlemi kendi sureti üzere yarattığı için âlem bütünüyle güzeldir. Âlem ilâhî güzellikleri yansıtan bir ayna olduğundan İbnü'l-Arabî âlemi ve ondaki güzelliği sevmeye lâıyk bulur. Güzел olduğu için Allah'ı sevenin âlemi de sevmesi, aynı şekilde güzel olan âlemi sevenin de Allah'ı sevmesi gerektiğine işaret eder. Maddî âlemden görülen güzeller mutlak güzelliğin çeşitli derecedeki tecellîleri olduğundan bunları temaşa ede ede ilâhî güzelliğe ve Hakk'a ermek mümkündür. En yüksek ve en derin ruhî hazlar ilâhî güzelliğin temaşa edilmesinden hasıl olduğu için cennette Allah'ın mutlak güzelliğini (cemâl-i bâ-kemâl) seyretmek en büyük gaye olmuştur. Mutlak ve yegâne güzelliğin Allah ve tecellîlerinden ibaret olduğunu vurgulayan İslâm âlimleri ilâhî ve beşerî sevgiyi de bununla açıklamışlardır. Gazâlî şekil ve suret güzelliğini "*bir şeyin, kendisine yaraşan ve mümkün olan kemâle sahip olmasıdır*" şeklinde tarif ettikten sonra manevî ve ruhî güzelliklerden de bahseder ve her iki güzelliğin sevgi sebebi olduğunu anlatır. Ona göre güzel, sırf güzel olduğu için insan tarafından tabii olarak sevilir. İnsan maddî ve hissî güzelleri beden gözü, manevî ve ruhî güzelleri ise kalp gözüyle idrak eder. Kâmil insan için önemli olan manevî güzelliştir. Özellikle gönül ehli buna önem verir. Fizîği güzel olan insanlardan çok karakteri güzel olanlar sevilir. Fakat en çok sevilen de mutlak anlamda güzel olan Allah'tır. (DİA, C. 7, s. 296)

Mısrî, tasavvufun ana eksenini oluşturan "varlığın birliği" felsefesini anlatmak için *Vahdet-i Vücûd Risalesi*, kelime-i tevhidi izah etmek için *Tevhid Risâlesi* tecellî sınırlarını anlamak ve anlatmak için *Tevhid kasidesi* yazmıştır. Mısrî'nin tevhid algılaması, konuyla ilgili çağrışımları, göstergeleri *tevhid şuurinin tahlili* bölümünde detaylarıyla anlatılmaktadır. Burada onun zahir, batın ilim ve marifet anlayışını, dünya ve insana bakışını, kısaca tevhid algılamasını kendi dilinden seçilen birkaç cümleyle aktaralım:

"İlim ikiye ayrılır: Zahir ilmi, batın ilmi. Birincisi cehaleti giderir; ama kibir, kendini beğenme, kin ve hased'in yeşermesine sebep olur; ikincisi nefsin sıfatlarını giderir, af, eziyete tahammül, kötülük edene iyilik, herkesin iyiliğini istemek gibi sıfatların neşv ü nema bulmasına imkan verir. Birinci ilim, evin duvarına işlenen nakış gibidir. İkincisi bu duvarın karşısındaki duvara çekilen cila gibidir. Bu nakış orada daha canlı görünür."

"Dünya ağacının meyvesi olan insan, yaratıkların özüdür. Bunun için gayelerin en yücesini araması gerekir. Bu da ilimdir. Zahir ilmi güzeldir, amellerin tohumudur. Ama bunun güzelliği Adem'in ilmi olan ilm-i esma ile olur ki bu da batın ilmidir. Batın ehli, zahir ilminin şerefini inkar etmemişlerdir."

"Ey veli, iç dünya itibariyle Allah'a ulaşmaya çalışırken, dışınla da ondan ayrı olduğunu bilmelisin. İçinde cem tarafında, dışınla fark tarafında olmalısın. Vahdet ile kesretten, kesret ile vahdetten perdelenmemeli, kullukla marifet arasını bulmalısın ki tehlikelerden kurtulasın. Farkı olmayanın kulluğu, cem'i olmayanın marifeti olmaz." (Yüksel, 2007).

4. Mısrî'nin Tevhîd Kasîdesi

4. 1. **Metin** (Şiirin metni, Ali Nihat Tarlan'ın çalışmasından alınmıştır. (Tarlan, 1936, F4, s.32-33)

Mefâ'ülün Mefâ'ülün Mefâ'ülün Mefâ'ülün

1. Zihî keniz-i hafî k'andan gelür her var olur peydâ
Kimi zulmet zuhûr ider kimi envâr olur peydâ
2. Zihî deryâ-yı vahdet kim kesilmez hergiz emvâcı
Bu kesret âlemi andan dogup nâçâr olur peydâ
3. Ne sihr-i bü'l- 'acebdür kim bu yüzden görünür agyâr
O yüzden gayrı yok tenhâ gelür dildâr olur peydâ
4. O yüzden görülen agyâr döner şem'-i cemâlinden
Felekler de görüp anı döner edvâr olur peydâ
5. Taşınır günde yüz biñ cân 'adem iklimine her dem
Gelür yüz biñ dahi andan bulur a'mâr olur peydâ
6. Dışın içe hayâlâtı için dışa zuhûrâtı
Birinden ol birine tuhfeler her bâr olur peydâ
7. O devr ile gelüptür enbiyâ mürsel merâtibce
Gehî mü'min zuhûr ider gehî küffâr olur peydâ
8. Tecellî eyledükçe ol sarây-ı sırr-ı ahfâda
Bu sûret âlemi içre satu bâzâr olur peydâ
9. Anuñ zâtına gâyet sun'una hergiz nihâyet yok
Anuñçün her bir isminden gelür bir kâr olur peydâ
10. Tecellî eyler ol dâ'im celâl ü geh cemâlinden
Birinin hâsılı Cennet birinden nâr olur peydâ
11. Cemâli zâhir olsa tiz celâli yakalar anı
Görürsün bir gül açılma yanında hâr olur peydâ
12. Bu sırdandır ki bir kâmil zuhûr itse bu 'âlemde
Kimi ikrâr ider anı kime inkâr olur peydâ

13. Velî ‘ârif celâl içre cemâlini görür dâ’im
Bu hâristânın içinde aña gülzâr olur peydâ
14. Ne sırdur ki iki kimse nazâr eyler bu ekvâna
Biri ancak görür dârı bire deyyâr olur peydâ
15. İçi ‘ummân-ı vahdetdür yüzi sahrâ-yı kesretdür
Yüzün gören görür agyâr içinde yâr olur peydâ
16. Alan lezzâtı birlikden halâs olur ikilikden
Niyâzî kanda baksa ol hemân dîdâr olur peydâ
17. Görür ol kenz-i mahfiden nice zâhir olur eşyâ
Bilür her nakş-ı sûretden nice esrâr olur peydâ

4. 2. Şiirdeki Tasavvuf Terimleri Örüntüsü

Mısrî, tevhid manzumesinde, vahdet âleminden kesret âlemine yansıyan *celâlî*, *cemâlî* tecellileri aklî, kalbî, rûhî gözlemlerine dayanarak anlatır. Bunu yaparken seçtiği kelimelerde karşıtlıklar dikkat çekicidir. “Vahdet-kesret”, “iç-dış”, “celâl-cemâl”, “cennet-nâr”, “mümin-kafir”, “gül-hâr”, “birlik-ikilik” gibi. Beyitlerde, birliğin kaynağını ve yansımalarını teşkil eden terimleri ve bu yansımaların hangi fiillerle oluştuğunu, kısaca tasavvuf terimleri örüntüsünü bir tabloyla gösterelim.

Tablo-1: Beyitlerdeki tasavvufî örüntü

Beyit	Birliğin Kaynağı	Birliğin Yansıması	Yansıma Fiilleri
1	<i>kenz-i hafî</i>	<i>zulmet - envâr</i>	<i>zuhûr ider, peydâ olur</i>
2	<i>deryâ-yı vahdet</i>	<i>kesret âlemi</i>	<i>dogup, peydâ olur</i>
3	<i>dildâr (o yüz)</i>	<i>agyâr (bu yüz)</i>	<i>görünür, peydâ olur</i>
4	<i>şem’-i cemâl</i>	<i>edvâr</i>	<i>görüüp, peydâ olur</i>
5	<i>adem iklimi</i>	<i>can, a’ mâr (ömürler)</i>	<i>taşınır, gelür, peydâ olur</i>
6	<i>iç- hayâlât</i>	<i>dış -zuhûrât</i>	<i>peydâ olur</i>
7	<i>enbiyâ-mürsel</i>	<i>mü’ min - küffâr</i>	<i>zuhûr ider, peydâ olur</i>
8	<i>sarây-ı surr-ı ahfâ</i>	<i>sûretâlemi, satubâzâr</i>	<i>tecellî eyledikçe, peydâ olur</i>
9	<i>zât, isim</i>	<i>sun’, kâr</i>	<i>gelür, peydâ olur</i>
10	<i>celâl -cemâl</i>	<i>Cennet-nâr</i>	<i>tecellî eyler, peydâ olur</i>
11	<i>celâl -cemâl</i>	<i>gül, hâr</i>	<i>zuhûr it-, peydâ olur</i>
12	<i>sır, kâmil</i>	<i>ikrâr, inkâr</i>	<i>görürsün, peydâ olur</i>
13	<i>velî ‘ârif</i>	<i>hâristân, gülzâr</i>	<i>görür, peydâ olur</i>
14	<i>sır</i>	<i>dâr, deyyâr, ekvân</i>	<i>nazâr eyle, peydâ olur</i>
15	<i>iç, ummân-ı vahdet, yâr</i> <i>birlik, dîdâr, lezzât</i>	<i>yüz, sahrâ-yı kesret</i> <i>agyâr</i>	<i>gör-, peydâ olur</i>
16	<i>kenz-i mahfî, esrâr</i>	<i>ikilik</i>	<i>bak-, peydâ olur</i>
17		<i>eşyâ, nakş-ı sûret</i>	<i>gör-, bil-, zâhir ol-, peydâ olur</i>

4.3. Tablonun Yorumu

Tablodaki tasavvufî kelimelerin tamamı, mutasavvıfların vahdet-i vücut felsefesini ortaya koyan “*lâ mevcûde illâ hû*” ve “*lâ meşhûde illâ hû*” düşüncesini yansıtmaktadır. Mutasavvıfın bu dünya, öteki dünya bağlamındaki gözlemleri; görünen âlemin görünmeyen âlemle ilişkisi, onu varlığın birliği fikrine ulaştırmıştır. Mısırî’yi bu düşünceye sevk eden mevcudâtta ki mütenâsip zıtlıklardır. Şiirdeki kelime dünyası, bize Mısırî’nin şirk (ikilik) düşüncesinden vahdet (birlik) fikrine nasıl ulaştığını; muhakeme ve müşahede yoluyla kesret âlemine yansıyan vahdet tecellilerini nasıl gözlemlediğini açıklamaktadır.

Tablodaki tasavvufî örüntüyü kelimelerden hareketle açıklamaya çalışacağız. Öncelikle şiirdeki fiiller tablosunu inceleyelim.

1. Yansıma Fiilleri

Peydâ ol-: Meydana çıkmak, açığa çıkmak (17 defa tekrarlanmış, şiirin redifi)

Zuhûr et-: görün-, meydana çık-, baş göster-, türe-.

Tecellî eyle-: görün-, belirtmek. Tas. Hak nurunun tesiriyle makbul kulların kalbinde ilâhî sırların ayan olması. Tasavvufta değişik tecelliler vardır: Tecellî-i âsâr, Tecellî-i efâl, Tecellî-i esmâ, Tecellî-i sıfat, Tecellî-i zât gibi.

Doğ-: Dünyaya gelmek. Mec. Ortaya çıkmak, sonucu ol-.

Görün-: Gözük-, izlenim uyandır-.

Gel-: Türkçe sözlükte 38 değişik anlamı var. Şiirdeki anlam, bir yerden bir yere intikal etmek, ortaya çık-, doğ-.

Taşın-: Başka bir yere gitmek, göçmek.

Bu fiillerin ortak özelliği *tecellî*’dir. Tecellî süreklilik arz ettikçe gizli sırlar dünyası değişik şekillerde tezahür eder. Bu gerçekliğe dikkati çeken Mısırî, şiirde bunu veciz bir şekilde dile getirir:

Tecellî eyledükçe ol sarây-ı sırr-ı ahfâda

Bu sûret âlemi içre satu bâzâr olur peydâ

Mısralarından sonra bu tezahürleri kavrayacak gözlemleri ifade ederken; özellikle *nazar eyle-*, *gör-*, *bak-* fiillerinin emir kiplerini kullanmış, bu gizli sırlar dünyasını diğer bir ifadeyle gerçeği âriflerin, velîlerin, kâmil zatların keşfedebileceğini ima etmiştir.

2. *Görüntü Âlemini (Bu Yüz) İfade Eden Kelime ve Kelime Grupları*: Vahdetin tecellî ettiği âlem olan bu âlem, mutasavvıflarca kesret âlemi olarak anılmaktadır. Mısırî, kesret âlemindeki görüntüleri ifade eden terimleri, vahdet âlemini anlatmak için seçtiği terimlerle simetri oluşturacak şekilde kullanmıştır. “*Zulmet*, *envâr*, ***kesret âlemi***, *agyâr*, *edvâr*, *can*, *a’mâr* (ömürler), ***dış***, *zuhûrât*, *mü’mîn*, *küffâr*, ***sûret âlemi***, *satu bâzâr*, *sun’*, *kâr*, *Cennet*, *nâr*, *gül*, *hâr*, *ikrâr*, *inkâr*, *hâristân*, *gülcâr*, *dâr*, *deyyâr*, *ekvân*, *yüz*, ***sahrâ-yı kesret***, *agyâr*, *nakş-ı sûret*, ***eşya***, ***İKİLİK***” terimleri bu âlemi yansıtır.

3. *Birlik Âlemini (Öteki Yüz) İfade Eden Kelime ve Kelime Grupları*: Birliğin kaynağı olarak nitelendirilen öteki âlem mutasavvıflara göre vahdet âlemidir. Şair, bu yüze yansıyan tecellinin kaynağıyla ilgili birliği ifade eden terimleri kullanmıştır. “***Kenz-i hafî***, ***deryâ-yı vahdet***, *dildâr*, *şem’-i cemâl*, ***adem iklimi***, ***iç***, *hayâlât*, *enbiyâ*, *mürsel sarây-ı sırr-ı ahfâ*, *zât*, *isim*, *celâl*, *cemâl*, *kâmil*, *velî* ‘ârif, ***sır***, ***ummân-ı vahdet***, *yâr*, *dîdâr*, *lezzât*, ***kenz-i mahfî***, ***esrâr BİRLİK***” terimleri öteki âlemi yansıtır.

Şiirde ikiliği ve çokluğu ifade eden kelimeler *bu yüzle* ilgilidir. ***kesret âlemi***, ***sûret âlemi***, ***sahrâ-yı kesret***, ***dış*** gibi kelime ve kelime gruplarını görünen âlemin mekân boyutunun kelime kadrosu olarak tasnif edebiliriz. Şair, kesret âlemindeki karşıtlıkları ifade etmek için şu kelimeleri özellikle seçmiştir:

<i>envâr</i>	↔	<i>zulmet</i>	<i>mü’mîn</i>	↔	<i>küffâr</i>
<i>cennet*</i>	↔	<i>nâr*</i>	<i>gül</i>	↔	<i>hâr</i>
<i>ikrâr</i>	↔	<i>inkâr</i>	<i>gülcâr</i>	↔	<i>hâristân</i>
<i>dâr</i>	↔	<i>deyyâr</i>			

(*Kesret âleminin ahiret boyutundaki iki zıt tecelliyi ifade eder.)

Şiirde vahdeti, birliği ifade eden kelimeler *öteki* yüzle ilgilidir. *kenz-i hafî, deryâ-yı vahdet, adem iklîmi, iç, sarây-ı sırr-ı ahfâ, ummân-ı vahdet* gibi kelimeleri öteki alemin mekan boyutunun kelime kadrosu olarak tasnif edebiliriz.

Niyâzî-i Mısırî mutasavvıf bir şairdir. Vahdet-i vücut nazarıyla kainata ve mevcudata bakmaktadır. Bu bakışta, her şey şairi vahdete yani birliğe ulaştırmaktadır. Şair, mülk ve melekût âlemini *mütalaa*; celâlî ve cemâlî tecellileri *müşâhede* ederek ikilikten kurtulur, birlikteki lezzet ve nimeti tadar. Bu manayı şiirin sonlarındaki bir mısırda şöyle ifade eder:

Alan lezzâtı birlikden halâs olur ikilikden

Şair, düşüncesini beyitlere yansıtıırken *kanıtlayıcı* anlatım tekniğini başarıyla kullanmıştır. Muhatabı inanmaya, aydınlatmaya, iknâ etmeye çalışmaktadır. Zihî, (ne güzel) kelimesiyle söze başlaması, kendi düşüncelerinin kabul edilmesi için içselleştirdiği anlamları ifade ederek karşılıkine açılması, şairin içten bir anlatımı benimsediğini gösterir. Sözü fazla uzatmadan, evrenle ilgili tüm *mütalaa* ve *müşâhede*lerini bir çırpıda, tabloda da incelediğimiz gibi sistematik, veciz bir şekilde ifade etmektedir.

5. Şiirin Tahlili

Mısırî'nin tevhidî, *klasik şiir şerhi* tekniğiyle tahlil edilecektir. Şiirdeki beyitleri tek tek ele alacak, bilinmeyen kelime ve terkipleri çözümledikten sonra beyti nesre çevireceğiz. Mısralarda izahı gereken şiir terimlerini, mazmunlar ve mefhumları genelde tasavvufî perspektiften bakarak analiz etmeye çalışacağız. Bu analizlerimiz, büyük mutasavvıf, şair, Niyâzî-i Mısırî'nin kainattaki vahdaniyet hakikatini keşf ederken düşüncelerini şiire nasıl yansıttığını anlamamıza yardımcı olacak; şiirin yansıttığı tevhid delillerini ispat etmek için şairin üstlendiği rolü daha iyi algılamamıza yardımcı olacaktır.

Zihî kenz-i hafî k'andan gelür her var olur peydâ

Kimi zulmet zuhûr ider kimi envâr olur peydâ

(Var olan her şeyin ondan geldiği gizli hazine ne güzel. Bazen zulmet, bazen nûr olarak tezâhür eden her şeyin kaynağı odur.)

Tasavvuf ehline göre kâinât, Allah'ın isim, sıfat ve fiillerinin zuhûr ve tecellîsinden ibârettir. Bir hadîs-i kudside Cenâb-ı Hak: “*Küntü kenzen mahfiyyen fe ahbebtü en u'refe fe-halakte'l- halka li-u'ref*” buyurmuştur. Yani “*ben ilm-i zâtiyyede mâlûmâtla mütecellî idim, istedim ki bilineyim, halkı halk ettim*”. Halk, sadece Hakkı bilmek ve ehadiyyet sırrını anlamak için bu âleme gönderildi. Bu hadisın sırrına vâkıf olan kâinâtın kapalı tılsımını açabilir, insanın yaratılış gayesinin sırrını anlayabilir.

Kâinâtta ne varsa o gizli hazînenin mahsûlüdür. Dolayısıyla *Kenz-i hafî*'nin zuhûruyla, hulasa olarak nûr ve zulmet ortaya çıkmıştır. Burada ilk bakışta bir tezat göze çarpmaktadır. Mutlak cemâl ve kemâl sahibi bir zâtın tecellîsinin hayır, güzellik, iyilik ve nûr olarak belirtisi beklenen bir tezâhürdür. Çünkü o, kendi cemâl ve kemâlîni görmek ve göstermek için mükevvenâtı yaratmıştır. Bununla beraber şer, çirkinlik, kötülük ve zulmetin tezâhürünün sırr-ı hikmeti ne olabilir? Birincisi, “her şey zıddıyla ka'imdir”. Zîrâ şer olmasa hayrın, çirkin olmasa güzelin, zulmet olması ziyânın, gece olmasa gündüzün kıymeti tahakkuk etmezdi. İkincisi, “sırr-ı teklif ve imtihandır”. İman ile küfür, mü'min ile kâfir beraber bulunacak ki imtihan yeri olan dünyânın yaratılış gayesine muvafık düşsün.

Mutasavvıflar, zulmet ve nûrun tecellîsini hem kâinâtta, hem dünyada, hem de insanda müşâhede etmişlerdir. Mutlak adem ve karanlıkta olan kâinât, Onun “*kün*” emriyle varlık nûruna kavuştu. Gökerin ve yerin Rabbi olan Cenâb-ı Hak (*Rabbü's-semâvâti ve'l-arz*) bütün mükevvenâta mukâbil dünyâyı, bütün mahlûkâta mukâbil insanı yarattı. Kâinâtta Onun cemâl ve kemâl tecellîlerini anlama kabiliyeti insana verilmiştir. İnsan mevcûdâtın özü ve özetidir. Câmî' ismine mazhar olduğu için Allah'ın esmâ, sıfât ve zâtına tam ayna olma keyfiyeti insandadır. Mevcûdât genel olarak câmîdât, nebâtât ve hayvanât olarak üç grupta toplanmaktadır. İnsan, hayat sahibi olduğu için hayvânâtın addedilmiş fakat istidatça (kendisine verilen akıl ve şu'ur sayesinde) hayvandan yüz derece daha yükseğe çıkarak *eşref-i mahlûkât* olmuştur. İnsan, rûhlar âleminde vücûd âlemine çıkarken kendisine *cüz-i ihtiyarî* verilmiş, hayrı ve şerri ayırt etmesi istenmiştir. O da *ahsen-i takvîm* üzere yaratıldığı halde kendi cüzî ihtiyarını kullanarak ya “*a'lâ-yı illiyyîn*” e çıkmış ya da “*esfel-i sâfilin*” e düşmüştür.

Zulmet ve ziyânın aynı kaynaktan çıkmasını Tarlan, Şeyh Necmüddîn Daye'nin *Mirsâdü'l- 'ibâd* adlı eserindeki bir hikâyeye göndermede bulunarak şöyle izah etmektedir:

“Bir şekerçi şekeri bir kaç kere kaynatıp her kaynatışında daha kesif bir cins şeker elde eder. En son elde edilene katere derler ki bu siyah ve kaba bir maddedir. Demek ki beyaz şekerde bu siyahlık ve kabalık var imiş, gözükmüyormuş. Bunun gibi Nûr-ı Muhammedi'den zuhûr eden mevcûdât içinde nûr ve zulmet mevcuttur. Ancak şekerden birinci, ikinci, üçüncü.. . derecelerde elde edilen maddeler ilk kaynatılandan beyazlık ve siyahlığı nasibine göre alır. Ve her biri kendi makâmında kemâli hâizdir, her birinin bir hassası vardır. Biri diğerini yerine kâim olamaz.” (Tarlan, 1936, F. IV, 34)

Bu örnekteki saf şeker Hz. Muhammed'in rûhudur. Onun rûhu, rûhların âdemidir. En önce onun rûhu yaratılmış, mevcûdât daha sonra yaratılmıştır. “Biz evvel gelen sonlarız” hadîsi bunu bildirir.

Bütün mevcûdât onun yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Cenâb-ı Hak bir hadîs-i kudsîde: *“Levlâke levlâk lemâ halaktü'l - eflâk”* yani *“Ey Muhammed sen olmasaydın âlemi yaratmazdım”* buyurarak bu hükmü teyid etmiştir. Hz. Muhammed külli bir îmanla Cenâb-ı Hakk'ın varlığına ve birliğine inanmış, külli manada yaratıcının esmâ, sıfât ve zâtına ayinedarlık ederek insanlığa en büyük öğretmen olmuştur. Bu yüzden yaratıcının mahiyetinin keyfiyetine en şümüllü mazhar Hz. Muhammed'dir. Netice, Hz. Muhammed'i tanıyan ve getirdiği mesajları dinleyen îmanın feyziyle nûrlara mazhardır. Hz. Muhammed vesilesiyle yaratıcıyı tanımış, onun varlığına ve birliğine inanmıştır.

Diğer yandan küfrün neticesi zulmettir, karanlıktır. Hz. Peygamberi tanımayan, getirdiği mesaja kulak asmayan îmandan nasibini alamaz. Kâfir, gözlerini hakîkate kapadığından kâinatta tecellî eden vahdet nûrlarını ve ehâdiyet parıltılarını göremez. Dolayısıyla kalbi îmanın feyzinden mahrum kalır.

Zihî deryâ-yı vahdet kim kesilmez hergiz emvâcı

Bu kesret 'âlemi andan dogup nâçâr olur peydâ

(Kesret âlemi, vahdet denizinin dalgalanmasıyla tezâhür eden perdelerdir. Vahdet denizinin hiç bir zaman, asla kesilmeyen dalgalarıyla bu kesret âlemi vücud bulmuştur)

Vahdet, kaynağı bitmeyen, varıdatı ve sarfiyatı ezeli - ebedî olan bir ırmak gibidir. Bu ırmağın bir kesitini güneşe karşı tutsak suyun üzerinde sayısız kabarcıkların belirdiğini görürüz. Her bir kabarcıkta güneşin aksi görülür. Ancak bu kabarcıklar bir an gözüktükçe tekrar kaybolur. O kabarcıkların hakîkate bir varlığı yoktur. Gerçek varlık ırmağın varlığıdır. Irmak tam olarak güneşe aynadır. Güneş bütün özellikleriyle ırmağa aksetmiştir. Arif olan anlar ki, bu ırmaktaki ve kabarcıklardaki yansımalar aldatıcıdır. Bu ışığın kaynağı yukarıda olmalı deyip kafasını gerçek güneşe çevirir ve bütün azametiyle güneşin varlığını ve tek olduğunu müşahade eder. Cahil olan, her bir kabarcığı bir güneş telakki eder kabarcıklar kayboldukça güneşin de kaybolduğunu zanneder. İşte kâinatta kesret âlemi denen mâsivâ, suyun yüzündeki kabarcıklar gibidir. Kabarcıklar hükmündeki çeşitli tezâhürleri hakîkat zanneden vahdetin azametini ve ihtişamını göremez. Kabarcıkların gelip geçici olduğunu idrâk eden ezeli ve bâkî bir güneşin olacağını düşünerek başını göğe kaldırır. Gerçek aradığını bulmuş olur. Cenâb-ı Hak kendi cemâl ve kemâlini görmek ve göstermek için kâinâtı yaratmıştır. Bu yüzden kesret âleminin zuhuru zaruridir.

Tasavvuftaki *vahdet-i vücûd* nazariyesine göre bütün mevcûdât *vücûd-ı mutlak*tan, yani Allah'ın esmâ ve sıfâtlarından ibarettir. Buna göre vücûd (varlık) birdir. O da Allah'ın vücûdudur. Bütün varlıklarda çeşitli şekillerde ortaya çıkan da odur. Her şey Onun varlığına ve birliğine delalet eder. Âlem Onun varlığının alametidir. Var olan şeyler bir an için vardırlar ve asılları yoktur. Suyun yüzündeki kabarcıklar gibi.

Bursalı İsmail Hakkı bir beytinde:

Kesret-i vahdetten ey dil ayn-ı vahdettir garaz

Kalbi tathîr etmeden yenbu-ı hikmettir garaz

diyerek kesret içinde ayn-i vahdete işaret etmiştir.

Mutasavvıf, kâinatta gördüğü fânîlik ve kesret altında ezeli bir beka ve vahdeti sezdiği zaman *kesretin* her görünüşü onu *vahdete* bağlar. Sâlik kesret âlemine düştüğü için vahdet aşkının ızdırabını

çekiyor. Nitekim Mevlana'nın neyi asli vatanından ayrıldığı için ızdırap çekmektedir. Ve anlıyor ki bu kâinât âleminde bütün güzelliklerin menbaı olan o ezeli ve ebedi sevgiliden başka hiçbir fert yoktur.

Mesela hayat, kesrette bir çeşit vahdetin tecellisidir. Kesret âleminde var olan bütün hayat sahiplerinin hayatını veren bir *Hayy-ı Bâkî* vardır. Küçücük bir sivri sineğe hayat verenle kocaman gergedana hayat veren aynı zâttır. Kâinâta hayata mazhar bütün mevcûdât ezeli ve ebedi bir hayatın varlığını ihsas ettirmektedir. Ki O da Cenâb-ı Hak'tır.

Ne sihr-i bü'l - 'acebdür kim bu yüzden görünür agyâr

O yüzden gayrı yok tenhâ gelür dildâr olur peydâ

(Bu ne tuhaf bir sihirdir ki bu yüzden bakılınca agyar görünür. Ama o yüzden bakıldığında ortaya çıkan tek sevgiliden başkası değildir)

Tarikatın varmak istediği gaye, çokluk içinde biri görmek daha doğrusu çokluğu bir görmektir. Tasavvuf ehli, kâinâta üç şekilde bakmışlardır. Mevcûdâta ya *esmâ-i hüsnâ* namına, ya mevcûdât hesabına bakmışlar, ya da mevcûdâtı yani kesret âlemini yokluk olarak düşünmüşler. Mutasavvıflar vahdeti *dost*, kesreti *post* kelimesi ile ifade ederler. Bazı insanlar yalnız postu görür; bazıları post ile dostu beraber görür; üçüncü bir zümre de yalnız dostu görür.

Bu manada aklı da *akl-ı ma'aş*, *akl-ı ma'ad* ve *akl-ı kâmil* olarak üçe ayırırlar. Yani birinci grup sırf dünyâ için yaşar, ikinci grup sırf ahiret için yaşar. Akl-ı kâmil olanlar ise ne dünyâ ne de ahiret için yaşarlar, onların gayesi Allah'ın rızasıdır. Tarikat ehli, *Terk-i dünyâ terk-i ukbâ terk-i hestî terk-i terk* (Dünyayı, ahireti, varlığı, terki terk etmek) düsturuna çok önem vermişlerdir.

Mısırî Efendi'nin bu beytini tarikatın *Vahdet'ül - Vücûd* nazariyesiyle izah etmek gerekir. Bu nazariyeyi kâinâta bakışlarının üssü'l-esası telakki edenler, Vâcibü'l - vücûdun vücûduna hasr-ı nazar edip sair mevcûdâtı o vücûd-ı vâcibe nisbeten o kadar zayıf gölge görürler ki, vücûd ismine layık olmadığına hükmedip, hayâl perdesine sarıp terk-i mâsivâ makâmında onları hiç sayarak, hatta ma'dum tasavvur ederek cilve-i Esmâ-i İlâhiyeye **hayâlî bir ayna** vaziyeti verirler. Hattâ mevcûdât ve mahlûkâtta mükemmelliğe bakarak, mevcûdâtın hem Cenâb-ı Hakkın vücûb-ı vücûd ve vahdetine şehâdet ettiğini, hem de celâlî, cemâlî, kemâlî olan cemi' sîfâtına da delâlet ederek hâlıkın zâtında naks ve kusur olmadığını ve şu'ûnâtında, sîfâtında, esmâsında ve ef'âlinde de naks ve kusur olmadığını tasavvur ederler. *Lâ mevcûde illâ hû* (var olan sadece odur) derler.

O yüzden görülen agyâr döner şem'i cemâlinden

Felekler de görüp anı döner edvâr olur peydâ

(Kesret âlemi olarak görülen mâsivâ, Allah'tan gayrı her şey Onun ilahî nûru etrafında döner. Felekler de o ilahi nûru görüp dönmeye başlayınca devirler, çağlar ve zamanlar meydana gelir.)

Ayetle de sabittir ki, Allah yerin ve göklerin rabbidir. Bütün kâinât Onun taht-ı tasarrufundadır. İlahi lütuf, bereket ve ihsanlar Onun cemâlinin tezâhürüdür. O cemâli kemâlde olan bir güzelliğe sahiptir. Mutlak cemâl sahibidir. Cemâlin tezâhürü ziyâ ve nûrdur.

Kâinâtta efâl ve harekât ilahî fiillerin birer cilvesi olup kaynağı aşk ve cezbedir. Pervâne ziyâyâ müştak olduğu için hiç durmadan mum etrafında döner, o cezbe ile kendi vücudunu mumun ateşinde yok eder. Mumun ateşinde fâni olur. Kâinâta küçükten büyüğe, zerreden şemse bütün mevcûdâta câri olan hareket dönmedir. Atom çekirdeğindeki elektron ve protonlardan tut, güneş sisteminde ve uzaydaki sayısız galakside aynı hareket câridir. Hz. Mevlana zerreden şemse bütün mevcûdâta *efâl-i İlâhî*'nin bu tezâhürünü gördüğünden kendisi de cezbeye kapılarak dönmeye başlamış ve bu usul, Mevlevilerin sema merasiminin kaynağını teşkil etmiştir. Dönme gayesini bilsin ya da bilmesin bütün mevcûdât o istidatta yaratılmıştır.

Biri tabiatı diğeri insanda iki *cemâlî* tezâhür vardır. Bu tezâhürler Cenâb-ı Hakkın *Vâhidîyet*, *Ehâdîyet*, *Ulûhiyet* ve *Rubûbiyet*'inin delilleridir. Bunlar kâinâta Güneş, insanda ise Hz. Muhammet'tir. Yerküre de dahil bütün gök cisimleri, *cemâl-i mutlâk*ın cilvesiyle tecellî eden güneş etrafında dönmektedir. Bu dönüşle kesret âleminde zamanlar ve devirler hasıl olur.

Cenab-ı Hak *Cemâl-i Zâtî*sinin bir cilvesiyle *Nûr-ı Muhammedî*yi halk etmiş, bütün mükevvenât o nûrun yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. İnsanlar, yüzünü o nûra çevirip (çünkü o *cemâl-i İlahiyeye* tam aynadır) vahdâniyetin sonsuz nûrundan istifade edebilirler.

Taşınur günde yüz biñ cân ‘adem iklimine her dem

Gelür yüz biñ dahi andan bulur a‘mâr olur peydâ

(Her an binlerce hayat adem memleketine taşınır ve adem memleketinden de binlercesi varlık âleminde tezâhür eder)

Kâinatta var olan her şey ilahî tezâhürlerdir. Hayat her yönüyle Hayy-ı Bâkî'nin vücub-ı vücûduna delalet eder. Cenab-ı Hakkın hayatı ezeli ve ebedidir. Vücûd libasını giyen ve hayata mazhar olan her şey Onun cilve-i esmâsının tezâhürüdür. Birinci beytin izahında da değinildiği gibi, varlık âlemini üç kategoride mütalaa edebiliriz: Camidât (cansızlar), nebatât (bitkiler), hayvânât (canlılar). Bitkiler de bir nevi hayata mazhardır. Fakat onların hayatı hayvanları ve insanlara göre tahdit altına alınmıştır. Yani onların hareketleri sınırlıdır.

Her bir bitki, *Nakkaş-ı Ezelî*'nin *cilve-i esmâsına* mazhar olup varlık âleminde Cenâb-ı Hakkın *esmâ, sıfât ve efâlini* anlamada insanı *âfâki tefekküre* sevk eder. İnsan Cenâb-ı Hakkın *câmi*' ismine mazhardır. Allah insanı *halîfe-i zemîn* olarak yaratmıştır. Dolayısıyla *zât, sıfât ve esmâsına* kemâl manada aynedarlık edecek yine insandır. Hayat yönüyle insana bakacak olursak, onun hayatı ana rahminden çıkıncaya kadar 'adem iklimindedir. İnsanın dünyâ hayatının öncesi ve sonrası vardır. İnsan kendi bilgisiyle kendisi hakkında sadece dünyâdaki kısa hayatıyla ilgili mâlûmâta sahiptir. İnsana Allah idrak ve akıl vermiş ki kendi varlığının şuuruna varsın diye. İnsan bu dünyâda bir misafir ve yolcu olduğunun farkına varırsa kendi kendine "necisin, nereden geliyorsun, nereye gidiyorsun, niçin yaratıldın?" gibi soruları sorar ve akli mantığıyla beraber ilmî ve kevnî delilleri de göz önüne alarak yaratıcının Vâhidîyet ve Ehâdîyet sırlarına vakıf olmaya çalışır. Ve her bir insan kaderle tayin edilen bu dünyâdaki ömrünü tamamlayıp ahiret âlemine geç eder. Yani her bir can yaratıcıya aynadarlık etmek üzere varlık âlemine çıkarılır, vazifelerini tamamladıktan sonra yerlerini yeni gelenlere devredip başka bir âleme geç ettirilirlir.

Dışın içe hayâlâtı için dışa zuhûrâtı

Birinden ol birine tuhfeler her bâr olur peydâ

(Dışın içe hayalleri, için dışa feyizleri her defa birbirine hediyelerle meydana gelirler.)

Kesret, dış (kabuk), vahdet ise iç (lüb) tür. Sâlik seyr-i sülukunda kabuğu kırıp özü yakalamaya çalışır. Cismani hayattan kurtulup rûhun mertebe-i hayatına erişmek ister. Mülk âleminde olduğu halde melekût âlemiyle irtibat halindedir.

Ehl-i tarik veya mutasavvıf akıl, fikir ve zihnini tefekkür âleminde yoğunlaştırarak mağrifetullaha ulaşmaya çalışır. Yapılan hareket tefekkür-i afakidir. Kesretten vahdete erişme, dış âlemde birlik sınırlarını keşfetme. Diğer bir tefekkür boyutu ise enfüsi olup kaple alakalıdır. Afaki tefekkürde "ilim" esastır. Talim ve tedris gerekir. Enfüsi tefekkürde "zikir" esastır. Sofi tarikatın adet ve erkanına uyarak kalbini masivadan temizlemeye, muhabbetullahı kalbinde yerleştirmeye çalışır. Afaki tefekkürde "marifet" enfüsi tefekkürde "muhabbet" ağır basar. Neticede her iki tefekkür birbirinde soyutlanamaz. Mutasavvıf kesret âleminde yakaladığı tevhdî delillerini hazmettikten sonra vahdet âleminde yani iç âleminde kıpırdanmalar; fütuhât, füyuzât ve tecellîler zuhûr eder. Sonuçta bu feyizlere mazhar olan bir sofiye ikram-ı ilahi nevinde keramet, keşfiyat gibi mânevi haller armağan edilir.

Her mutasavvıf afaki ve enfüsi tefekkürle vâcibü'l-vücûdun vücub-ı vücûdunu tam manasıyla keşfedemeyebilir. Kabuğu kırsa bile özü yakalayamaz. Bunun yanısıra kesret âlemine dalıp oranın suri zevk ve eğlenceleriyle iktifa ederek hakikatten habersiz olanlar da vardır. Dışarıda mecazî aşklar ve cezbelere, içerde ise hakiki aşk ve cazibe mutavassıttır. Herkes kabiliyeti nispetinde istifade eder. Bazıları Leyla'da kalır, kimileri Mevla'ya ulaşır.

O devr ile gelüptür enbiyâ mürsel merâtibce

Gehî mü'min zuhûr ider gehi küffar olur peydâ

(O devr ile derecelerine göre nebi ve resuller gönderilmiştir. Buna rağmen Allah'a îman edenlerin yanısıra Allah'ı inkar edenler de ortaya çıkmıştır.

Dünyâ dar-ı imtihan ve teklif olduğu için her devirde inanan ve inanmayan insanlar olacaktır Eğer kâinâtta yalnız “iç”in “dış”a zuhûratı olsaydı hakikat tamamıyla tecellî edecek, artık küfür ortadan kalkacak, peygamberlere lüzum kalmayacaktır. Bilenlere bilmeyenler hiçbir zaman bir olamaz. Bir öğretmen sınıfındaki çalışkan ve tembel öğrencileri imtihan ederek birbirinden ayırabilir. İmtihan olmazsa adalet ortadan kalkar, zulüm olur. Haklı ve haksızın ayırt edilmesi gerekir.

Cenâb-ı Hak insanı istidatlarını inkişaf ettirmesi için yaratmıştır. Yoksa makâmı sabit olan milyonlarca mahlûkât Onu tesbih etmektedir. Vahdaniyetini ilan etmek Cenâb-ı Hakkın kudretine ağır gelmezdi. Gökteki yıldızlarla “lâ ilâhe illallâh” yazsaydı ister istemez her insan Onun varlığına ve birliğine şahadet edecekti. Ama kabiliyetler inkişaf etmeyecekti. Kâinât ve kâinâtın yaratıcısı hakkında insanı bilgilendirmek için her devirde peygamberler gönderilmiştir. Nebiler ve resuller (nebi: Cebrail veya rüya-yı sâliha ile gelen vahiy vasıtasıyla gaybdan haber veren, resul ise kitap ve şariat ile gelen peygamberlerdir). İlahi hakikat ve bilgileri halka bildirmekle muvazzafırlar. Bu seçkin kimseler hem Allah'ın zâtı ve sıfâtı hakkında halkı bilgilendirmeye hem de halkı şariat (dinin hükümleri) ahkamına göre yetiştirmeye çalışırlar.

Peygamberlerin merâtibine gelince: Peygamberlerin en büyüğü Hz. Muhammet'tir. Çünkü her peygamber muayyen bir sahada muayyen bir cemiyete gönderildiği halde Hz. Muhammed bütün insanlara, ins ve cinne gönderilmiştir. Hadiste: “Ben bütün insanlara peygamber olmak üzere gönderildim” buyrulmaktadır. Hz. Muhammed'e bildirilen islâm esaslarıyla din tamamlanmıştır. Cenâb-ı Hak Maide süresinde meâlen: “*Bugün ben sizin dininizi tamamladım*” buyurmaktadır. Risâlet, son peygamber Hz. Muhammed ile sona erdiğinden onların vazifesini deruhte eden “veli” zâtlar gelmiştir. Veli yakın demektir. İlahi ahlak ile muttasıf olduğu için ma'bûda yaklaşmıştır. Velayet kulun benliğinden, varlığından çıkmasıdır. Veli halkı Hakka davet ederek onu cehl ve zulmetten kurtarmak için Allah tarafından görevlendirilen insan-ı kâimdir.

İşte Allah'ın elçileri olan nebi, resul ve onların vârisleri olan veli zâtların yaratıcı hakkındaki mâlûmâtlarına kulak vererek Allah'ın zât, sıfât ve esmâsına kalbini ayna yapmaya çalışanlar “mü'min” olarak vasıflandırılmıştır. *Mü'min* emniyette olandır. Mü'minin istinad noktası Allah'tır. Allah'a dayanır, ona güvenir ve ondan yardım bekler. Yaratıcıya güveni arttıkça îmanı kavileşir. Ve benliğini onun yolunda feda etmeye hazır hale gelir. *Kâfir* hakikati görmeyen, gizleyendir. Küfrün bir manası da örtmektir. İnsanlığın varoluşundan beri küfür ve îman beraber bulunmuştur. Her devirde inanan ve inanmayan insanlar mevcuttur.

Şâir bir mısramda:

“Hatt ü hâlün iki böldü bu cihanın halkını” diyor.

Yani cemâlin cihan halkını ikiye böldü. Bunlardan biri mü'min diğeri kâfir. Bu ezelden beri böyledir. Cenâb-ı Hak ilm-i ezeli ile mâlûmâtı bildiği için herkesin istidatını hangi yönde kullanacağını bildiğinden kaderle cennetlik ve cehennemlik olanlar tayin edildi. Sonra bu âlemde onlardan istidatlarının iktizası olan fiiller zuhûr etti. Mü'min Allah'ın lütfuna mazhar olarak dünyâda îman nimetiyle nasiplenmiş, kâfir ise Allah'ın kahrına müstaid olduğundan îman nimetinden mahrum kalmıştır.

Tecellî eyledikçe ol sarây-ı sırr-ı ahfâda

Bu sûret âlemi içre satu bâzâr olur peydâ

(Âlem-i melekûtta tecellî neticesinde mülk âleminde alış veriş meydana gelir.)

“Sûret âlemi” âlem-i şehadettir. Gözle gördüğümüz, şu an içinde yaşadığımız âlem demektir. Buna âlem-i zuhûr da denir. Sûret âlemi, âlem-i azamet ve kudretin yani ceberût âleminin tezâhüründen ibarettir. Âlem-i Ceberût ise âlem-i evsattır. Yani üstte olan Lâhut âlemi ile alta bulunan melekût âlemi arasındaki âlem. Muhakkıkînlere göre esmâ ve sıfât âlem-i evsattır. Sûret âlemi sebepler âlemi olup bu âlemde her şey bir sebebe bağlı olarak zuhur eder. Eşyanın varoluşunda, tahavvül ve tebeddülünde esbabın tesir-i hakikisi yoktur. Bu kudreti ilahiye münafidir. Ancak esbâb, aklın nazarında perdedâr-ı dest-i Kudrettir. İzzet ve azamet öyle olmasını iktiza eder. Demek ki, bu dünyâ âlemi ve bu âlemdeki tezâhürler Kudret-i İlâhi'nin zuhûrunu, İzzet ve azametinin gizlenmesini iktiza etmektedir. Umumi manada tecellî âlem-i berzahta vukua gelecektir.

Bu alemdeki faaliyet, hareket ve tebeddül Hakkın ef'al ve zuhurudur. Hakikat gizli kaldıkça suret aleminde alım satım olur. Vahdetin kesret içinde tecelli yaşayış için onu ahengi ve güzelliği için zaruridir. Kainatın umumunda, hususan insanda ef'al-i ilahinin zuhuru müşahede edilir. Alan da satan da odur. Hayatı veren de alan da odur.

O Kadîr-i mutlak zatıyla, sıfatıyla ve ef'aliyle zât-ı akdesten tecelli ettikçe kainattaki faaliyet devam edecektir. Yalnız bu âlemdeki tecelli-i ehadiyet mutlak bir tecelli olmayıp "zıll" hükmündedir. Alem-i berzahta mutlak ve azami tecelli olacağından ârif-i billah nazarında en önemli hadise rü'yete mazhariyettir.

Anun zâtına gâyet sun'una hergiz nihâyet yok

Anunçün her bir isminden gelir bir kâr olur peydâ

(Onun zatına ve sıfatına yani özüne ve sanatına asla son yoktur. Baki-i hakiki odur. Meydana gelen tezahürler onun cilve-i esmasıdır.)

Zat kendi kendine vardır. Zat olmadan isim, şe'n ve sıfat olmaz. Mesela Kadir isim, kudret sıfat, takdir ise şe'ndir. İsim, şe'n ve sıfat zat ile halk arasında perdedir. Esmâ-i Hüsna, hayatta görünen bütün maddi manevi hadiseleri ifade eder. Bu hadiseler ism-i ilahinin tecellileridir.

Şair bir beytinde :

"Cümle esmâ ve sıfâtındır görünen gayrı yok

Her birin bir vech ile hûb zâtın ilan eyledi"

diyerek Cenab-ı Hakkın zatıyla tecelli ettiğini, sıfatıyla zinetlendirdiğini ve esmasıyla da bütün alemleri kapladığını belirtmektedir. Ve ayrıca Onun ef'aliyle zahir olduğunu, bu görünen suretlerin ve bütün mevcudatın Hakkın ef'ali ve zuhurundan başka bir şey olmadığını ifade etmektedir.

Fiil fâilsiz, isim müsemmasız, sıfat da mevsufsuz olmaz. Buna örnek olarak muhteşem bir sanat eseri olan Süleymaniye camiini ele alabiliriz. Camiin banisi, ustası Mimar Sinan'dır. Caminin mimarlık, mühendislik ve estetik açıdan özellikleri Sinan'ın maharetini, gücünü ve kudretini gösterir. Kainatı Süleymaniye'ye teşbih edersek; kainatın ustası yaratıcısı Cenab-ı Hak'tır. Gökyüzünü bir kubbe şeklinde insanın müşahedesine arz edip, yıldızları birer lamba ve avize suretinde halk etmiştir. Buna mukabil yeryüzünde baharı bir halı şeklinde rengarenk çiçeklerle, bitkilerle insanın müşahedesine sunmuştur. Kainatta koymuş olduğu düzen ve nizam onun kudretinin ve ilminin nihayetsiz olduğunu göstermektedir. İrade, kudret ve ilminin neticesi olarak halk ettiği mevcudatta onun her bir esmasının tecellisi tezahür etmektedir. Nasıl ki, Süleymaniye mimari açıdan Sinan'ın sanatının mükemmelliğini gösteriyor. Onun gibi bu kainat da ilim, irade ve kudreti nihayetsiz bir zât-ı akdesin mevcudiyetini ilan etmektedir.

Umumen kainatta, hususen insanda hatta küçük bir çiçekte Cenab-ı Hakkın; Evvel, Ahir, Zahir, Batın, Halık, Kadir, Alim, Müzeyyin, Musavvir gibi binlerce esma, sıfat ve şe'nlerin tezahürünü müşahede etmek mümkündür.

Tecellî eyler ol dâim celâl ü geh cemâlinden

Birinin hâsılı Cennet birinden nâr olur peydâ

(O, daima ya celâliyle ya da cemâliyle tecelli eyler. Cemâlin azami tecellisiyle cennet, celâlin azami tecellisiyle cehennem hasıl olur.)

Celâl, ululuk büyüklük demektir. Tasavvufta celâl, maşukun aşıkla asla muhtaç olmadığını göstermesi için ululuğunu izhar etmesi, aşkın gururunu kırarak kendisi karşısında ne kadar çaresiz olduğunu ona ispatlamasıdır. Celâli tecelli ise, ilahi darbe, kahr, cebr, intikam, azab ve gazaba vesile olan ilahi tecelliler; afet ve felaket getiren ilahi iradedir. Bu tecelli halkın Hak karşısında eğilmesini bencillikten ve benlik davasından vazgeçmesini sağlar, bir terbiye vasıtasıdır.

Cemâl, güzellik demektir. Tasavvufta cemâl, aşkın ısrarlı rağbeti ve talebi üzerine maşukun kemalini izhar etmesidir. Allah'ın lütuf, rahmet ve merhamet sebebi olan vasıfları cemâlidir. Cemâli tecelli ise, rızaya; lütfâ, ihsana, kereme, rahmete ve berekete vesile olan ilahi tecellilerdir. Arif-i billah

için her iki tecelli de marifetullahı ulaşmada zaruridir. Aşık yaratıcının umum efaline karşı memnuniyetini ifade eder. Eşrefoğlu Rumi bir beytinde:

*“Gelse celâlınden cefa yahud cemâlinden vefâ
İkisi de cana safa sende hem o hoş hem bu hoş”*

diyerek celâli ve cemâli tecellilerden hoşnutluğu dile getirmektedir.

Mısri ise bir beytinde :

*“Kırıp bin pâre eden şişe-i kalbi celâlidir
Yine her pâresinden görünen rûy-i cemâlidir”*

Yani, celâl tecellilerinin kalbe gelişi Allah'ın sonu gelmeyen lütfudur. Yine her tecellide onun cemâlinin yüzü görülür.

Başka bir beytinde de :

*“Kimin bir bilüp doğru hakikatle görür kim Hak
Celâli perdesin çekmiş cemâline harîm etmiş”*

Yani, hakikatte lütufla kahr birdir. Hak cemâlini celâliyle ihata etmiş, kaplamıştır. Celâline uğramadan cemâlini göremezsin. Cenab-ı Hakkın celâlınden cemâline ulaşılır.

Celâli ve cemâli tecelli, Cenab-ı Hakkın sıfat-ı ezeliye alemindeki tecellisidir. Celâl ile Cemâl'in sıfat-ı efal aleminde tecellisinden, lütf ve kahr, hüsün ve heybet tezahür eder. Efal alemine tecelli edince tezyin ve tenzih doğar. Asâr ve âmâl âleminden âlem-i ahirete intiba edince lütf, cennet ve nûr olarak, kahr da cehennem ve nâr olarak tecelli eder. Âlem-i zikre inikas edince, biri hamd diğeri tesbih olmak üzere iki kısma ayrılır. Âlem-i kelâmıda tecelli edince, kelâmın emir ve nehye taksimine sebep olur. Âlem-i irşada intikal edince, irşadı terğib ve terhib, tebşir ve inzara (azab ve ceza vadetme) taksim eder. Sonra vicdana tecelli edince, reca ve havf husule gelir. İrşadın iktizasındandır ki, havf ile reca (korku ve ümit) arasındaki muvazene devamla muhafaza edilsin ki, reca ile doğru yollara süluk edilsin; havf ile de eğri yollara gidilmesin. Ne Allah'ın rahmetinden meyyus ne de azabından emin olunsun.

Cemâli zâhir olsa tiz celâli yakalar anı

Görürsün bir gül açılrsa yanında hâr olur peydâ

(Onun hüsnü ve lütfu ortaya çıkınca hemen arkasından kahr ve heybeti de zahir olur. Bir gül açılınca hemen yanında dikenlerin peyda olması gibi.)

Bir önceki beyitte izah edildiği gibi Hak cemâlini celâliyle ihata etmiştir. Hakikatte lütufla kahr birdir. Kul Cenab-ı Hakkın cemâline karşı ümitlenerek Onu hamd ve sena eder. Nimetten mün'ime (nimeti veren) yüzünü çevirir. Gülün güzelliği karşısında hayranlığını gizleyemez. Ancak hemen celâli tecelli eder ve kul celâline karşı acz ve fakrını anlayarak havf ile onu tesbih eder. Ululuğunu ve azametini anlar. Esbaba bağlı olarak tezahür eden tüm hadiselerin arkasında hikmet-i ilahiyenin çok ince ve gizli sırları vardır. Dünya rahat etme yeri değildir. İmtihan yeri olduğundan hayır ve şer beraber bulunmaktadır. İnsana akıl verilerek doğruyu ve yanlışını birbirinden ayırtması istenmiştir. Ayrıca emir ve yasakları neşreden ilahi kitaplar ve kitaplardaki hakikatleri öğretecek muallimler insanlar için gönderilmiştir. Buna rağmen celâli tecelliyi idrak edemeyenler Tanrı'nın kendilerine zulmettiğini zannederler. Dolayısıyla başlarına gelen musibetleri sebeplere isnat ederek tevhid şuuruna eremezler.

Beytin birinci mısraındaki “cemâl” kelimesine karşılık ikinci mısraıda “gül”, “celâl” e karşılık da “har” kelimesi kullanılarak güzel bir leff ü neş sanatı yapılmıştır.

Bu sırdandır ki bir kâmil zuhûr itse bu âlemde

Kimi ikrâr ider anı kime inkâr olur peydâ

(Cemâl ve celâlin beraber tezahürü sırrıyla bu âlemde bir kamil ortaya çıksa, bazıları onun kemâlini tasdik ederken kimisi de onu inkar eder.)

Celâl ve cemâlin itikadî anlamda tecellisi neticesinde inkâr ve ikrâr peyda olur. İnkâr edenlere kâfir, iman edenlere ise mü'min denir. Bir kimsenin mü'min olabilmesi için, kelime-i tevhidi yani "La ilahe illallah" kaziyesini dili ile söyleyip kalbi ile tasdik etmesi gerekir. Allah'tan başka ilah olmadığını, Hz. Muhammed'in onun resûlü olduğunu kabul edenlerin yanında, inkar edenler de olmuştur. Peygamberler kamil insanlardır. Onlar kemallerini izhar için Allah'tan aldıkları vahye istinaden mucizeler göstererek insanları tevhide davet etmişlerdir. İmandan nasibi olanlar, bu kamil insanların sözlerini tasdik ederken, küfürde inatlaşanlar onlara karşı cephe almışlardır.

"Kâmil" nefsanî vasıf ve sıfatlardan ve bunların eserlerinden münezzehtir. Yeryüzünde görünen hüsün, cemâl ve kemal ilahî cemâl ve kemalin cilvesidir. İlahî kemâl Zât-ı ilahiye'ye mahsus mutlak kemaldır. İnsanlar ilahi kemalden aldıkları feyz oranında kamildirler. İlahî kemalden en fazla feyz alan kişiye "insan-ı kamil" denir. Kamiller evliyanın üst tabakası olup şariat, tarikat ve hakikati kendilerinde toplamışlardır. Abdurrahman Molla Cami, Abdulkadir-i Geylani, Bayezid-i Bistami gibi zatlar insan-ı kamil mertebesine ulaşarak ilahi vahye mazhar olmuşlardır.

Vahiy dört kısımdır: Birincisi Cebrail vasıtasıyla Peygamberlere vahy olunur. Bu vahiy yalnız nebilere hasır. İkinci vahiy ilhamî ki, bununla Cenab-ı Hak tevhid ehlinin kalblerini nurlandırır ve onlara ilham yoluyla her şeyi vahy eder. Üçüncüsü müşafehe (ağızdan ağıza konuşma) ki, tevhid ehli görünen suretlerden Cenab-ı Hak ile şifâhen konuşur. Bayezid-i Bistami hazretlerinin bu hususta : "*Ben Hak'la otuz yıl konuştum, insanlar zannederler ki ben onlar ile konuşuyordum.*" dediği nakledilmektedir. Dördüncüsü ise tebliği vahiy ki, Hakkın Resûle inzal buyurduğu kitabın hükümlerini Resulün varisleri olan kimseler ümmete tebliğ ederler. İşte bunlar gibi tanrısal vahiyleri, kamil insanlarda zuhur eden halleri ve kemalat mertebelerini kimileri ikrar edip tasdik ederken kimileri de inkar etmektedir.

Veli ârif celâl içre cemâlini görür dâim

Bu hâristânın içinde ana gülzâr olur peydâ

(Allah'ın sevgili kulları kahr içinde lütfu, heybet içinde hüsnü beraber müşahede ederler. Dikenlerle kaplı bir alemde gül bahçesini temaşa ederler.)

Şair aynı manayı ifade eden başka bir beytinde :

"Cümle eşyada görürdün har var gülzâr yok

Hep gülistan oldu âlem şimdi hiç hâr kalmadı"

"Bütün eşyada hâr (diken) yani fena görürdüm. Fenâfillah olunca, evvelce hâr gördüklerim artık gülzâr (gül bahçesi) oldu. Bütün her şey bana güzel görünmeye başladı. Güzel gördüğüm için düşüncelerim de güzelleşti. Neticede fani eşyada Baki-i Hakikiyi müşahede ederek her şeyden lezzet almaktayım" diyor. Arif-i Billah nazarında Cenab-ı Hak hayr-ı mutlak olduğundan o, celâl ile cemâli ayırmaz. Cemâlin kemalinin celâl ile zuhur edeceğinin farkındadır. Ona göre bütün mevcudat güzeldir. Bütün eşyada görünen esma ve sıfat-ı ilahiyenin cilveleridir. Faaliyet, hareket ve deveran ise efal-i ilahiyenin tecellileridir. Dolayısıyla arifin eşyaya bakışı yaratıcı hesabıdır.

Bu mesele ile ilgili anlatılan şu hikaye meşhurdur. Evliyadan bir zat müritleriyle beraber yolda yürürken yol kenarında ölmüş bir köpek leşine rast gelirler. Leşten etrafa dayanılmayacak bir koku yayıldığı için şeyhin müritleri elleriyle burunlarını kapatırlar. Şeyh ise burnunu kapatmadığı gibi müritleriyle istihza eder. O bölgeden uzaklaştıktan sonra müritler şeyhe bu halle ilgili sorduklarında o nükteli bir cevap verir. "Sizler leşin kokusu ile meşgul olurken ben onun dişlerinin güzelliğini seyretmekteydim" diyerek celâl içinde cemâlin nasıl tecelli ettiğine dair müritlerine ibretli bir ders vermiş olur.

Ne sırdır ki iki kimse nazâr eyler bu ekvâna

Biri ancak görür dârı bire deyyâr olur peydâ

(Bu ne acaib bir sırdır ki, iki kimse bu aleme baktığında birisi mahza hakikati ve güzeli görürken diğeri kesrette boğularak sadece çirkinliği görür.)

Bu dünya dar-ı fenadır. Ebediyet yurdu olan ahiret ise dar-ı bekadır. Tasavvufta dâr (dar ağacı) fena makamı, can feda etme sözünün verildiği meydandır. Bu meydana "dâr-ı Mansûr" da denir.

Yunus bir beytinde :

“Mülk-i bekâdan gelmişem fânî cihânı n’eylerem

Ben dost cemâlin görmüşem hûr u cinânı n’eylerem”

diyerek beka aleminden geldiğini, fani cihani hatta cenneti ve cennetin güzelliklerini bile istemediğini, cemâlullaha ve rü’yete müştak olduğunu ifade etmektedir.

Mısri, mümin ve kafirin yani ehl-i iman ve inkar-ı uluhiyet dava edenlerin görüşlerini karşılaştırmaktadır. Birincisi müminin ikincisi kafirin bakışıdır. Allah’a iman eden kişi iman-ı billah, marifetullah ve muhabbetullahta terakki eyledikçe Onun muhabbetiyle kendi varlığını ve benliğini unutarak Onda fani olmaya çalışır. Eneyi yırtar hüveyi gösterir. “Ölmeden önce ölünüz” sırrına vakıf olur. Mümin bu dünyayı geçici ve fani gördüğünden onun geçici güzelliklerine bel bağlamaz. Bu aleme bir mescid, medrese veya tekke nazarıyla bakar. Kulluk şuurunu idrak ederek manevi mertebelerde terakkiye çalışır. Kafir ise inanmadığından ya da hakikati bulamadığından müminin kazandığı manevi feyizlerden mahrumdur. Kainatın yaratılışın sırr-ı hikmetini, insanın bu âleme gönderilişinin sırrını anlamadığı için dünyayı bâkî, kendisini de bu dünyada ebedi kalacak zanneder. Bütün himmetini, gücünü ve kuvvetini buraya sarf eder. Gözü hakikati görmediği için onun nazarında tabiat aydınlanmaz. Nasıl penceresi olmayan ev güneşten ışık almazsa kalbi ve akli hakikate kapalı olanlar ad “Nuru’l envar” ın ziyasından mahrum kalırlar.

Fıtnat Hanım:

“Tabiat rûşen olmaz olmadıkça dîde hak-bîn

Alır mı beyt-i bî-revzen ziyâ hurşîd-i enverden”

beytiyle bu hakikati veciz bir şekilde ifade etmiştir.

İçi ummân-ı vahdettir yüzü sahrâ-yı kesrettir

Yüzün gören görür agyâr içinde yâr olur peydâ

(İçi birlik denizi, dışı çokluk çölüdür. Zahiri gören sadece masıvayı görür. Batında ise sevgili (Cenab-ı Hak) peyda olur, müşahede edilir.)

Cenab-ı Hakkın esma, sıfat ve efâli zerreden şemse kadar bütün ekvanı ihata etmiştir. Celâl içinde cemâl, vahidiyet içinde ehadiyet, rahmaniyet içinde rahimiyet tecellileri bu alemi kaplamıştır. O hem Zahir hem de Batın’dır.

Mesela yağmur rahmettir. Bu rahmetin vücuda gelmesi zamanında bazı güçlükler ve sıkıntılar olabilir. Havanın bulutlanması şimşek çakması, göğün gürlemesi, insanların rahatlarının kaçması zahiren bu rahmeti azaba çeviriyor. Ancak yağmur nimetinin hakikati rahmettir. Suyun insanlar ve diğer canlılar için sağladığı binlerce faydayı burada anlatmanın gereği yok. Sadece kainatta vaz edilen teavün (yardımlaşma) düsturunun nasıl icra edildiğini göstermesi bile çok manidardır. Zahiren bakıldığında yağmurun yağması basit bir tabiat hadisesi gibi görünse de hakikatte kainatta mükemmel bir yardımlaşmanın var olduğunu göstermektedir. Zira yağmur sayesinde yeryüzündeki milyonlarca bitki, hayvan ve insanın ihtiyacı giderilmiş oluyor. Görülüyor ki, yağmur nimetinin zahiri rahmet batını hakikattir. Zahiren rahmeti göremeyen batındaki hakikate vasıl olamaz.

Kainat ve içinde yaşadığımız bu âlem Allah’ın “Zahir” isminin bir tecellisidir. Zuhura gelmeyen “Batın”ı sonsuz birlik denizidir. Bu mülk âleminin yalnız dışına dikkat eden kimsenin göreceği kesrettir, çokluk alemidir. Bu bakışla masıva yani Allah’tan gayri şeyler görülür. Görünürdeki eşya ve olayların arkasındaki hakikatleri ve gerçek sebepleri mükâşefe yoluyla bilen ve kalb gözüyle görenlere Hakk’ın Cemâl’i aşikar olur.

Alan lezzâtı birlikden halâs olur ikilikden

Niyâzi kanda baksa ol hemân didâr olur peydâ

(Birliğin (tevhidin) lezzetlerini alan ikilikten her çeşit şirkten kurtulur. Niyazi nereye baksa orada Hakkın yüzü peyda olur.)

İkilikten kurtulmak için hakiki tevhidin gizli sırlarına vakıf olmak ve lezzetleri yakalamak gerekir. Hakiki tevhid sahibi; “Allah birdir, mülk onundur, vücut onundur, her şey onundur” der, sarsılmaz bir itikada sahip olur. Her şeyin üstünde Cenab-ı Hakkın sikkesini görenler ve her şeyin

yüzünde bulunan mührünü ve damgasını okuyanlar, huzurî bir tevhid melekesine sahip olurlar. Bu melekeye sahip olmayanlar dalâlet ve evhamın taarruzundan kurtulamazlar. Şirke düşmek ihtimali kuvvetlidir. Şirkin manası mutlak küfürdür. Şirk Allah'tan ümidini keserek başkasından medet beklemektir. İhlâssızlık ve riyakârlık şirk-i hafiye yol açabilir. Mesela Allah rızası için değil de başkalarının rızası için ibadet etmek gibi.

Tevhîd-i şuhûdîyi elde eden kimse her bir şeyle Rabb'ini bulabilir ve her şeyde Halik'ına giden bir yol görür ve hiç bir şey huzuruna mani olmaz. İşte o zaman “Nereye döner yönelirseniz Allah'ın vechi oradadır” (Bakara 115) ayetinin manası o kimselere aşikar olur. Onlar akıl, kalp ve sırlarıyla Hakkı her yerde müşahede ederler.

Manzumenin son beytinde, Mısırî'nin *gör-* ve *bil-* fiillerini özellikle kullandığını düşünüyorum. Görünen şeyler, gizlenmiş olanların yansıması, ortaya çıkmasıdır. Mutasavvıf, fizik âleminin ötesini anlama yetisine sahiptir. Dolayısıyla ârif, görüntü âlemindeki esrârengiz resimlerin sırrını bilmektedir. Bu gerçeği şair son beyitte veciz bir şekilde şöyle dile getirmiştir:

Görür ol kenz-i mahfiden nice zâhir olur eşyâ

Bilür her nakş-ı sûretten nice esrâr olur peydâ

SONUÇ

17. yüzyılın ünlü mutasavvıf şairlerinden biri olan Niyazî-i Mısırî, zahiri ilimler yanında tarikat ilmini de öğrenmiş ve öğretmiştir. Halkı etrafına toplama, bu yoldan nüfûz elde etmesi endişesi, yönetimle Niyazî-i Mısırî'nin aralarının açılmasına sebep olmuş, dolayısıyla hayatı hep sürgünlerde, tecritlerde geçmiş, imparatorluk merkezinden sürekli uzaklaştırılmıştır. En son sürgününde Limni'de vefat etmiştir. Mısırî, sürgün hayatıyla ilgili hatıralarını, çektiği sıkıntı ve acılarını, psikolojisini günlük tutarak bir mecmuda toplamıştır. Asıl adı *Mecmua-i Kelimât-ı Kudsiyye* olan eser, *Niyazî-i Mısırî'nin Hatıraları* adıyla Halil Çeçen tarafından yayımlanmıştır. (Bk. Kaynakça)

Bu makalede, Niyâzî-i Mısırî'nin *tevhid* anlayışı, tasavvufî esaslara göre yazdığı tevhit kasîdesinden hareketle çözümlenmektedir. Kasîde nazım şeklinde yazılmasına karşın, tevhitlerde nesib, girizgâh, tegazzül, fahriye gibi bölümler bulunmaz. Tevhitler, genelde Allah'ın selbî, subûtî sıfatlarının anlatıldığı *tevhit*; kulun aczinin ifade edildiği, Allah'tan bağışlanma dilenildiği *münâcât* bölümlerinden oluşur. Mısırî ise, şiirinin tamamında Allah'ın subûtî sıfatlarının evrendeki tecellilerine dikkati çeker. Şiir, *birlik-ikilik* düşüncesinden hareketle, mukayeselerle evrendeki vahdaniyet sırlarını keşfeden bir mütefekkirin âleme bakışını yansıtır.

Mısırî'ye göre;

1. Kainatta tecellî eden her şey perde arkasındaki *kenz-i hafî*'nin bir yansımasıdır. Aşk-ı hakikîye erişmeyen bir kimse perde arkasını göremez.
2. Keşif, aşkın verdiği bir güçtür ve insanı gerçeğe erdirtir.
3. Âşık, ilâhiyetin kalbe *tecelli* etmesiyle kainatın manasını keşfeder.
4. Kainatın dış görünüşü *kesrettir*, perdenin arkasına *vahdet* hazineleri gizlidir.
5. Kainat, bir olan Allah'ın *celâl* ve *cemâl* tecellîsinden ibarettir.
6. Marifetullaha erişen kişi *birlik*in zevkini alır, *ikilik*ten kurtulur.

“*Kenz-i hafî*”, “*tecelli*”, “*vahdet*”, “*kesret*”, “*celâl*”, “*cemâl*”, “*birlik*”, “*ikilik*” terimleri Mısırî'nin tevhidindeki temel kavramlardır. Bu terimlerle bazen paralellik, bazen karşıtlık gösteren kelimeler birlikte kullanılmış ve şiirde bir *tasavvuf terimleri örüntüsü* oluşturulmuştur. Bu örüntü, gerek âhenk gerekse anlam bakımından şiire ayrı bir anlatım zenginliği katmıştır.

Çalışmada, ilk önce Niyazî-i Mısırî'nin hayatı ve eserleri hakkında özet bir bilgi verilmiş, tevhit kavramı üzerinde durulduktan sonra Türk edebiyatındaki tevhitler içerisinde Mısırî'nin tevhidinin yeri ve değeri araştırılmıştır.

Mısırî'nin on yedi beyitlik tevhit şiirinin kelime dünyası çıkarılmış, farklı bir bakış açısıyla bu kelimeler tasnife tabi tutulup, kelimelerin oluşturduğu örüntü yorumlanmıştır. Buna göre; şiirde ikiliği ve çokluğu ifade eden *kesret âlemi, sûret âlemi, sahrâ-yı kesret, dış* gibi kelime ve kelime grupları, görünen âlemin mekân boyutunun kelime kadrosu olarak tasnif edilmiş ve yorumlanmış; birliği ifade eden *kenz-i hafî, deryâ-yı vahdet, adem iklimi, iç, sarây-ı surr-ı ahfâ, ummân-ı vahdet* gibi kelime ve kelime grupları öteki âlemin mekân boyutunun kelime kadrosu olarak tasnif edilmiş ve yorumlanmıştır. Ayrıca her beyit, tek tek açıklanmak suretiyle Mısırî'nin eşyaya bakışı, evreni anlama ve yorumlama gücü tespit edilmiştir. Bu bakışta, her şey şairi vahdete yani birliğe ulaştırmaktadır. Şair, mülk ve melekût âlemini *mütalaa*; celâlî ve cemâlî tecellileri *müşâhede* ede ede ikilikten kurtulup, birlikteki lezzet ve nimeti tattığını ifade etmekte, aşk merdiveniyle tırmandığı gizli hazinenin sırlı dünyasındaki marifet zevkine varışını, şiir diliyle veciz bir şekilde anlatmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aşkar, Mustafa, (1998). **Niyazî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Çeçen, Halil, (2006). **Niyazî-i Mısırî'nin Hatıraları**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- DİA, (1993). "Celâl" ve "Cemâl" , **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.7, İstanbul.
- Doğramacı, Baha, (1988). **Niyazî-i Mısırî, Hayatı ve Eserleri**, Ankara.
- Erdoğan, Kenan, (1995), "Niyazî-i Mısırî'nin Bestelenmiş Şiirleri", **Erciyes Dergisi**, S.19, Kayseri.
- Erdoğan, Kenan, (1988). **Niyazî-i Mısırî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, (1972). "Niyazî-i Mısırî", **Şarkiyat Mecmuası**, C.VII, İstanbul, s. 183-226.
- İsen Mustafa, Macit Muhsin, (1992). **Türk Edebiyatında Tevhidler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Kara, Mustafa, (1994). **Niyazî-i Mısırî**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Kavruk, Hasan, (2003). "Hatıralar Işığında Niyazî-i Mısırî", **I. Uluslararası Niyazî-i Mısırî Sempozyumu**, Malatya, 16-17 Mayıs.
- Kavruk, Hasan, (2004). **Niyazî-i Mısırî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Türkçe Şiirleri**, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, Malatya.
- Pala, İskender, (1990). **Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara.
- Tarlan, Ali Nihat, (1936). **Divan Edebiyatında Tevhidler**, Fasikül I, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 24, İstanbul, Burhaneddin Matbaası.
- Tarlan, Ali Nihat, (1936). **Divan Edebiyatında Tevhidler**, Fasikül II, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 24, İstanbul, Burhaneddin Matbaası.
- Tarlan, Ali Nihat, (1936). **Divan Edebiyatında Tevhidler**, Fasikül III, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 24, İstanbul, Burhaneddin Matbaası.
- Tarlan, Ali Nihat, (1936). **Divan Edebiyatında Tevhidler**, Fasikül IV, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 24, İstanbul, Burhaneddin Matbaası.
- Uludağ, Süleyman, (1991) **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul.
- Yüksel Ahmet F. (10.10.2007). "Niyazî-i Mısırî" <http://sufizmveinsan.com /aksam/niyazimisri.html>